

جرم تبانی در حقوق کیفری ایران و مصر

سید علی رضوی* سید محمد رضوی** عبدالرضا اصغری**

(تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۹ تاریخ پذیرش: ۹۷/۹/۱۹)

چکیده

تشابه رکن مادی و معنوی تبانی باعث شده است که از دید برخی مجازات آن، مجازات قصد مجرمانه تلقی شود، در حالی که بر اساس تعریف ماده ۲ قانون مجازات اسلامی و اصول حقوقی، صرف قصد مجرمانه جرم نیست و مجازات کردنی نیست. قانونگذار ایران در دو حوزه جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی (ماده ۶۱۰) و سایر جرایم، مشروط به تهیة مقدمات اجرایی و عدم موقفتت به علت مداخله عاملی خارج از اراده (ماده ۶۱۱)، تبانی را جرم‌انگاری کرده است. در حقوق کیفری مصر نیز تبانی ذیل دو عنوان تبانی‌های عام و تبانی خاص جرم‌انگاری شده است. برخلاف قانونگذار ایران که تبانی بر جرم با هر درجه و شدت علیه اموال، اعراض و نفوس را جرم‌انگاری کرده است، در حقوق مصر این موضوع تنها در مورد جنحه و جنایت وجود دارد. همچنین، در تبانی‌های خاص جرایم موضوع تبانی به دقت تفکیک شده‌اند و نیز به دلیل عرفی بودن حقوق جزای مصر، تبانی تحت هیچ شرایطی موجب تحقق عنوان محاربه نخواهد شد. در این مقاله که به شیوه تحلیلی و مقایسه‌ای انجام شده است، با بررسی نقاط اشتراک و افتراق قوانین و دکترین حقوقی دو کشور در زمینه جرم تبانی، به قانونگذار توصیه می‌شود در جهت دستیابی به مزایای بخشش و عفو مرتکبان تبانی، با رعایت ضوابط و مقررات، عفو و بخشش مجرمان را در اصلاحات بعدی قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی کند.

واژگان کلیدی: تبانی، توافق اراده، قصد مجرمانه، عفو مجرم.

* دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول):

ali.razavi@razavi.ac.ir

** استادیار فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه بیرجند، ایران.

*** استادیار جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد، ایران.

مقدمه

قوانین کیفری کشورهای مختلف، صرف‌نظر از اختلاف مبانی و اصول، به دنبال تحقق هدفی واحد هستند: پیشگیری و مبارزه با جرایم. امروزه قوانین کیفری اندیشه مجرمانه صرف را مجازات نمی‌کنند (منتسکیو، ۱۳۵۵: ۳۴۸). به باور حقوقدانان نیز صرف داشتن عقیده، اندیشه و قصد ارتکاب جرم بدون انجام هیچ‌گونه رفتاری مادی تعقیب‌پذیر نیست، زیرا در اصل این موارد به تنهایی کشف‌شدنی نیستند (گاستون، ۱۳۸۳: ۳۰۹؛ گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۱۵۳) و صرف قصد مجرمانه نمی‌تواند خطری برای جامعه به همراه داشته باشد. افزون بر این، قصد مجرمانه مصداق «رفتار»، که در تعریف جرم در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مقرر شده است، نیز به شمار نمی‌آید. از طرف دیگر، صرف قصد ارتکاب جرم شروع به جرم نیز محسوب نمی‌شود، چراکه در ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی قانونگذار مقرر داشته است: «مجرد قصد ارتکاب جرم (...) شروع به جرم نیست و از این حیث قابل مجازات نمی‌باشد».

وجود چنین اصلی در کنار جرم‌انگاری تبانی، که توافق اراده دو یا چند شخص بر ارتکاب عمل مجرمانه است، سبب شده است برخی از حقوقدانان در خصوص جریان مطلق اصل مزبور یا وجود استثنائاتی برای آن دچار تردید شوند و چنین اظهار عقیده کنند: «با وجود اینکه عدم مجازات قصد و اعمال مقدماتی جرم به عنوان یک قاعده کلی در نظام‌های مختلف جزایی و نظام جزایی ایران پذیرفته شده است، لیکن علی‌رغم مبانی محکم آن قاعده، در برخی موارد قانونگذار استثنائاً عناوینی را جرم‌انگاری می‌کند که در وهله اول، چیزی فراتر از قصد ارتکاب جرم نیستند» (جبور، ۲۰۱۰: ۲۸). از دید ایشان «در چنین مواردی باید بر این باور بود که مصلحت یا مصالحی برتر مقنن را به نادیده گرفتن مبانی مذکور و عدول از آنها واداشته و اصل ضرورت جرم‌انگاری حداقلی را به جرم‌انگاری حداکثری تبدیل کرده است» (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۱۵۳). با توجه به دیدگاه مزبور می‌توان گفت ماهیت رکن مادی جرم تبانی هنوز برای بسیاری از حقوقدانان روشن نیست و نیازمند بررسی است.

باید توجه داشت که برداشت مزبور صحیح نیست و دلیل ایجاد این شبهه در ذهن برخی این است که عنصر مادی و معنوی جرم تبانی بسیار به هم نزدیک هستند و تفکیک آنها دشوار است. چنانکه در تبیین ماهیت رکن مادی جرم تبانی بیان خواهیم کرد، داشتن قصد ارتکاب یک جرم با بیان عقیده و قصد مزبور و در میان گذاشتن آن با دیگران متفاوت است، زیرا بیان عقیده و نیت ارتکاب جرم نوعی رفتار محسوب می‌شود و مصداق ماده ۲ قانون مجازات اسلامی خواهد بود. بر این اساس، جرم‌انگاری و مجازات تبانی به خاطر وجود صرف نیت و قصد مجرمانه نیست، بلکه به این دلیل است که تفکر و قصد مجرمانه در قالب یک توافق و به صورت فعل مادی در خارج بروز و ظهور پیدا کرده است (سمعی زنوز، ۱۳۹۱: ۲۲۰).

حقوق کیفری مصر، که یکی از کشورهای عربی پیشرو در زمینه‌های مختلف حقوقی به شمار می‌رود، نیز همواره همچون حقوق کیفری ایران با چالش‌هایی در خصوص جرم تبانی مواجه بوده است؛ در این باره، ارتباط جرم‌انگاری تبانی با مجازات قصد مجرمانه صرف، فلسفه جرم‌انگاری تبانی و مصادیق آن مورد بحث بوده‌اند (بیومی فوده، ۱۴۳۶: ۸). قانونگذار ایران در دو حوزه تبانی را جرم‌انگاری کرده است: در ماده ۶۱۰ تبانی در جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی جرم‌انگاری شده و در ماده ۶۱۱ تبانی در سایر جرایم مشروط به تهیه مقدمات اجرایی و عدم موقفیت به علت مداخله عاملی خارج از اراده جرم تلقی شده است. قانونگذار مصر نیز تبانی را به دو گونه تبانی‌های عام و تبانی خاص تقسیم کرده و تبانی عام را در ماده ۴۸ قانون مجازات این کشور مقرر کرده است. مصادیق تبانی خاص نیز در مقررات جزایی این کشور بیان شده‌اند. افزون بر این، در قوانین این کشور مقرراتی در خصوص عفو و بخشش مرتکبان تبانی پیش‌بینی شده‌اند که جای آنها در مقررات کشور ما خالی به نظر می‌رسد.

در این مقاله ضمن تعریف و بیان فلسفه جرم‌انگاری تبانی در دو نظام حقوقی، ماهیت رکن مادی آن تبیین شده و روشن شده است که مجازات تبانی مجازات قصد مجرمانه صرف نیست. همچنین، رویکرد قوانین هر یک از دو کشور نسبت به مصادیق، مجازات و امکان بخشش مرتکبان بر اساس ضوابط قانونی بررسی شده است. مطالعه تطبیقی رویکرد حقوق کیفری دو

کشور مصر و ایران این امکان را فراهم می‌آورد تا با شناسایی نقاط قوت و ضعف آنها و استفاده از نقاط قوت قوانین مصر، راهکار لازم برای اصلاح نقاط ضعف قوانین جاری کشور به قانونگذار ارائه شود.

۱. تعریف تبانی

تبانی از نظر لغوی کلمه‌ای عربی و مصدر باب تفاعل است که از ریشه ثلاثی مجرد «بنی» گرفته شده است. تبانی به معنای مشارکت (دو یا چند نفر) که یکی از معانی باب تفاعل است آمده است (فراهیدی، ۱۴۱۰: ج ۸، ۳۸۲). در زبان فارسی نیز تبانی به مقدمه‌چینی، زمینه‌سازی، گسترده و آماده کردن و پست و هموار ساختن معنا شده است (عمید، ۱۳۴۲: ۳۵۲). برخی نیز آن را به معنای همدست شدن برای اقدام به امری و پیمان جمعی بر علیه دیگران دانسته‌اند (سعیدی پور، ۱۳۶۴: ۴۸۰).

در اصطلاح فقهی نیز تبانی به «قرار پنهانی دو نفر علیه فرد سوم» تعریف شده است (شاهرودی، ۱۴۲۶: ج ۲، ۳۲۷). جرم تبانی در قوانین کیفری ایران تعریف نشده است، اما برخی از حقوقدانان گفته‌اند تبانی یعنی «توافق دو یا چند نفر بر ارتکاب جرم» (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۴۶). برخی از نویسندگان نیز آن را به «توافق میان دو یا چند نفر برای ارتکاب جرم علیه امنیت، اموال، اعراض و نفوس مردم» تعریف کرده‌اند (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۲۶).

به عقیده برخی از حقوقدانان مصری تبانی یعنی «توافق و هماهنگی اراده دو شخص یا بیشتر بر ارتکاب جرم» (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۳۸). قانونگذار مصر در ماده ۴۸ قانون مجازات این کشور تبانی را چنین تعریف کرده است: «در صورتی که دو نفر یا بیشتر بر ارتکاب جنایت یا جنحه یا اعمال زمینه‌ساز یا تسهیل‌کننده ارتکاب جنایت یا جنحه توافق کنند (متحد شوند) تبانی محقق می‌شود». به باور برخی از حقوقدانان مصری از این تعریف روشن می‌شود که جوهره تبانی از نظر قانونگذار، توافق دو یا چند نفر است (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۸۳). به باور این حقوقدانان هر چند توافق یک حالت نفسانی و درونی است، جلوه مادی نیز پیدا می‌کند، چرا که بیان اراده

نیازمند به کارگیری وسایل بیان اراده است و این وسایل با تنوعی که دارند جنبه خارجی و مادی خواهند داشت. بر این اساس، با توجه به وضع اشخاص دخیل در تبانی، ممکن است توافق دو اراده به وسیله گفتار، نوشتار و یا اشاره صورت گرفته باشد (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۸۳).

۲. فلسفه جرم‌انگاری تبانی

در اصل نه تنها قصد ارتکاب جرم جرم نیست (ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی)، بلکه انجام مقدماتی که ارتباطی مستقیم با جرم ندارند و فقط مقدمه آن محسوب می‌شوند (ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی) و نیز شروع به جرم و بازگشت از آن به اختیار خود (ماده ۱۲۴ قانون مجازات اسلامی) جرم محسوب نمی‌شوند. با وجود این، چرا صرف تبانی برای ارتکاب جرم، که همان توافق و قصد مجرمانه است، جرم محسوب می‌شود؟ آیا این امر با مقررات ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی در ناسازواری نیست؟

در پاسخ به این پرسش باید توجه داشت که نخست، تبانی با قصد مجرمانه صرف تفاوت دارد؛ تبانی در حقیقت ظهور خارجی و تجلی عینی قصد مجرمانه چند نفر و اتحاد و حصول توافق بر ارتکاب جرم یا جرایم است. بر این اساس، تبانی دو وجهی است: صورتی در عالم درون به عنوان قصد مجرمانه دارد و صورتی در عالم بیرون به عنوان توافق بر انجام جرم.

دوم، اگر تبانی برای ارتکاب جرم اعمال مقدماتی تلقی شود، جرم محسوب شدن آن مغایرتی با قابل مجازات نبودن مقدمه جرم که در ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی آمده است نخواهد داشت، چراکه ممکن است عملیات مقدماتی در مواردی به عنوان جرم مستقل یا خاص تعقیب‌پذیر و مجازات‌کردنی شناخته شوند. در عمل نیز در مواردی قانونگذار با وجود اصل عدم تعقیب کیفری اعمال مقدماتی، در جرایم مانع و جرایم علیه امنیت کشور اقدامات مزبور را جرم‌انگاری کرده و تعقیب‌پذیر دانسته است. تبانی نیز به باور برخی یکی از جرایم مانع به شمار می‌رود (الهام، سمیعی، ۱۳۹۲: ۲۸؛ نجفی ابرندآبادی، حبیب‌زاده، بابایی، ۱۳۸۴: ۲۳).

سوّم، فلسفه جرم محسوب شدن تبانی و قابلیت تعقیب کیفری آن را باید در این نکته جستجو کرد که تبانی در ارتکاب جرم ظرفیت جنایی را فزونی می‌بخشد و موجبات تشویق و دلگرمی افراد در ارتکاب جرم را فراهم می‌آورد و در نتیجه وقوع پدیده جنایی را تسهیل و تسریع می‌کند و مخاطرات ناشی از انجام آن را به میزان بسیاری افزایش می‌دهد. به همین دلیل است که جرایم بزرگ و مخاطره‌آمیزی چون تروریسم، قاچاق مواد مخدر و توزیع سلاح‌های غیرمجاز از طریق تبانی صورت می‌گیرند (سالاری، ۱۳۸۷: ۲۶۵). چنانکه برخی از حقوقدانان بیان داشته‌اند گاه ممکن است در اثر تماس افراد با یکدیگر در یک جمعیت، بعضی غرایز در حال رکود و خواب ناگهان بیدار شوند و به اوج قدرت برسند؛ نتیجه این حالت گاهی ارتکاب اعمال جنایت‌آمیزی است که اگر درباره فرد فرد آن جمعیت جداگانه تحقیق و بررسی شود، معلوم می‌شود هیچ کدام به طور انفرادی قادر به انجام آن عمل نبوده‌اند (گلدوزیان، ۱۳۷۸: ۴۲۱).

چهارم، پیشگیری از ارتکاب جرایم شدید قانونگذار را بر آن داشته است تبانی را جرم‌انگاری کند، چراکه تبانی یکی از جرایم مانع به شمار می‌رود. جرایم مانع در اصطلاح به آن دسته از جرایمی گفته می‌شود که وقوع آنها تمهیدکننده زمینه و مقدمه وقوع جرمی دیگر است (سالاری، ۱۳۸۷: ۲۶۵) و پیشگیری از ارتکاب آنها می‌تواند مانع ارتکاب جرایم شدیدتر شود. از این رو، قانونگذار به منظور پیشگیری از جرایم شدیدتر، آنها را جرم‌انگاری کرده و بدین جهت با توسل به سازکاری قهری در صدد جلوگیری از ارتکاب این جرایم برآمده است (سمعی زنوز، ۱۳۹۱: ۸). آنگونه که بیان شد ممکن است در اثر تبانی جرایمی شدید ارتکاب یابند که هرگز هر یک از افراد دخیل در جرم مزبور به تنهایی قادر بر ارتکاب آن نبود. افزون بر این، تبانی میان بزهکاران احتمال ارتکاب جرم را افزایش می‌دهد و موجب تشدید احساس ناامنی در جامعه می‌شود (سمعی زنوز، ۱۳۹۱: ۳۷). همچنین، برخی گفته‌اند: «خطری که تبانی ایجاد می‌کند به جرمی ماهوی که ارتکاب آن هدف نهایی تبانی‌کنندگان بوده، محدود نمی‌شود» (سماواتی پیروز، ۱۳۸۵: ۱۴ و ۱۵) و احتمال ارتکاب سایر جرایم را بدون اینکه با هدف اولیه ایشان در ارتباط باشند افزایش می‌دهد.

بر این اساس، اگرچه تبانی به خودی خود دربردارنده ضرر فوری و مستقیم نیست، به این دلیل که بزهکاران با توافق، حالت خطرناک و تصمیم مجرمانه خود را بروز داده‌اند، قانونگذار رفتار آنان را جرم‌انگاری کرده است تا از وقوع جرایم شدیدتر پیشگیری کند. در حقیقت تجمع و تلاقی اراده‌ها باعث افزایش احتمال ارتکاب جرم و تشدید بزه‌دیدگی در جامعه می‌شود و در مقابل جرم‌انگاری تبانی این امکان را فراهم می‌کند که ارتکاب رفتار مجرمانه در مراحل مقدماتی با مانع روبرو شود (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۲۲۲).

۳. ارکان جرم تبانی

۳-۱. رکن مادی

درباره ساختار رکن مادی اختلاف نظر وجود دارد؛ گاه رکن مادی را عبارت از یک عمل مثبت یا یک عمل منفی دانسته‌اند (گاستون، ۱۳۸۳: ۳۰۹). برخی نیز آن را حقیقت و ماهیت عمل ضد اجتماعی دانسته‌اند (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۵۲). قوام رکن مادی جرم تبانی به توافق اراده‌های اشخاص دخیل در آن است. منظور از توافق در اینجا این است که اراده دو یا چند شخص بر موضوع معینی اجتماع پیدا کرده باشد (محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۲؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۸۵؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۱). در تحقق این امر ملاقات حضوری افراد ضروری نیست، بلکه داشتن درکی متقابل از آنچه قرار است انجام شود کافی است (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۵۲). برخلاف دیدگاه برخی حقوقدانان (گلدوزیان، ۱۳۸۲: ۳۶)، قصد و نیت مزبور تا زمانی که جنبه درونی صرف داشته باشد و با وسیله‌ای اظهار نشده باشد، تعقیب پذیر نیست و تبانی نیز محقق نمی‌شود. این جرم زمانی محقق می‌شود که شخص نیت خود را برای دیگری آشکار کند و با وی در این قصد و نیت هماهنگ و متفق شود؛ در این صورت است که توافق اراده ایشان در خصوص موضوعی معین شکل می‌گیرد و هر یک از نیت و قصد دیگری آگاه می‌شود. بنابراین، ایراد کسانی که می‌گویند تبانی عادی به این دلیل که صرف وسوسه و سوءنیت در حقوق اسلامی جرم نیست قابلیت دفاع

شرعی را به نحو مطلوب ندارد (حبیب‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۵۱) موجّه نیست، زیرا تبانی نیز مانند سایر جرایم عنصر مادی دارد و برای تحقق تبانی باید عنصر مادی آن به وجود آید.

رکن مادی جرم تبانی در صورتی شکل خواهد گرفت که اراده مزبور به شکلی از اشکال مادی مانند نوشتن یا بیان به وسیله گفتار و ... به طرف مقابل اعلام شده باشد (حومد، ۱۹۷۲: ۱۴۹؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۸۵؛ شامی، ۱۹۴۹: ۳۹؛ غلام جمشیدی، ۱۳۹۳: ۴۶). هر چند اعمال انجام‌شده به خودی‌خود اصالت ندارند و رکنی از ارکان جرم محسوب نمی‌شوند (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۴۸).

در این خصوص بین فرضی که اشخاص تنها برای ارتکاب یک جرم خاص و برای مدّتی کوتاه تبانی کرده باشند (سعید، ۱۹۶۲: ۳۵۰) و فرضی که اشخاص بر تشکیل دسته و گروهی به منظور ارتکاب جرایم متعدّد و در زمان نامعین تبانی کرده باشند تفاوتی وجود ندارد و در هر دو فرض رکن مادی جرم تبانی محقق شده است (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۸۵). بر این اساس، برای اینکه جرم تبانی شکل بگیرد باید دو امر زیر محقق شود:

الف- وجود بیش از یک اراده. به بیان دیگر، باید اراده‌های دخیل در موضوع، بیش از یک اراده و یا به تعبیر دیگر دو اراده و یا بیشتر از آن باشند (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۶۴؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۱؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۲؛ بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۲؛ محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۴). در حقوق مصر اراده اشخاصی که از منظر قانون مسلوب‌الاراده به شمار می‌روند مانند صغار و مجانین در احتساب حدّ نصاب مزبور به شمار نخواهد آمد (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۱؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۲؛ بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۲). در حقوق ایران در این خصوص حکمی صریح وجود ندارد. به باور برخی تنها در صورتی این افراد به شمار خواهند آمد که آنچنان کم سن یا مجنون باشند که قادر به توافق با دیگری نباشند، وگرنه محجور نیز از لحاظ عدد به شمار خواهد آمد (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۶۴).

ب- اراده‌ها بر یک موضوع خاص توافق داشته باشند، یعنی اراده تمامی افراد به همان جرمی که اراده دیگران به آن تعلق گرفته است تعلق گرفته باشد. اگر نیت افراد متفاوت باشد، برای نمونه یکی قصد ارتکاب جرم علیه امنیت داخلی کشور و دیگری قصد ارتکاب جرم علیه اموال

افرادی خاص را داشته باشد و یا دو اراده با هم موافق باشند، اما هیچ یک از دو طرف از اراده طرف مقابل اطلاعی نداشته و توافقی بین ایشان صورت نگرفته باشد، تبانی محقق نخواهد شد؛ با این بیان یکی از تفاوت‌های موجود میان شرکت در جرم و تبانی نیز روشن می‌شود (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۱؛ بهنام، بی تا: ۷۸۰؛ شامی، ۱۹۴۹: ۵۷-۶۲؛ فتحی سرور، ۱۹۹۶: ۴۴۸).

نکته دیگر اینکه برخلاف ماده ۴۸ قانون عقوبات مصر، در ماده ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی شرط تهیة مقدمات اجرایی نیز به عنصر مادی اضافه شده است. تهیة مقدمات هم باید به گونه‌ای باشد که با وجود آن توقع ترک موضوع تبانی وجود نداشته باشد (بیومی، ۱۴۳۶: ۴۶). اما در هیچ کدام از نظام‌های حقوقی پیش گفته در تبانی علیه امنیت، شرط تهیة مقدمات اجرایی در عنصر مادی وجود ندارد و ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی که مقرر کرده است هرگاه دو نفر یا بیشتر اجتماع و تبانی نمایند که جرایمی بر ضد امنیت داخلی یا خارج کشور مرتکب شوند یا وسایل ارتکاب آن را فراهم نمایند، از این جهت به درستی انشاء شده و تهیة وسایل ارتکاب توسط جمع را اماره‌ای بر توافقی آنها دانسته است. بنابراین، سخن کسانی که می‌گویند بهتر است در ماده حرف «یا» تبدیل به حرف «و» شود (حیب‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۵۲) موجه به نظر نمی‌رسد.

باید توجه داشت که پس از شکل‌گیری توافق مزبور و اجتماع اراده افراد درگیر در تبانی، رکن مادی این جرم محقق شده است و پس از آن دیگر رجوع از توافق و یا انصراف از ارتکاب جرم موضوع توافق، مانع مجرم شناخته شدن و اعمال مجازات نخواهد شد (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۷؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۳ و ۵۲۴). ناتوانی در اجراء و عملی ساختن جرم مورد توافق نیز خللی به تحقق رکن مادی جرم تبانی وارد نخواهد آورد. عدم امکان اجرای عمل مورد توافق به سببی از اسباب، امری خارج از ارکان جرم تبانی است و پس از تحقق ارکان، دیگر تأثیری در مجازات مرتکبان نخواهد داشت.^۱ به بیان دیگر، تبانی در زمره جرایم مطلق قرار گرفته است و تحقق این جرم نیازمند حصول نتیجه نیست (سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۷۲).

۱. رأی صادره از دیوان عالی کشور مصر به تاریخ ۱۰/۵/۱۹۶۵، مجموعه آرای دیوان عالی کشور مصر، سال ۱۶، شماره ۸۸.

۱-۱-۳. تفاوت تبانی با شرکت در جرم

به استناد ماده ۴۰ قانون مجازات مصر «در موارد ذیل شخص شریک در ارتکاب جرم تلقی می‌شود: ۱- (...) ۲- کسی که با دیگری بر ارتکاب جرمی توافق کند و جرم نیز بر اساس این توافق محقق شود (...). جوهره و حقیقت توافق موضوع جرم تبانی با توافق موضوع مشارکت در جرم یکی است، چراکه همانطور که دیوان عالی کشور مصر مقرر داشته است: «مراد از توافق در اینجا انصراف قصد و نیت افراد به ارتکاب جرم متفق علیه است».^۱ به بیان دیگر، این توافق چه در قالب تبانی باشد و چه در قالب مشارکت در ارتکاب جرم، از اموری است که محل نظم عمومی به شمار می‌رود و قانونگذار به دنبال مقابله با آن است. این جرم‌انگاری گاه همانطور که در شرکت بیان شده است به اعتبار مشارکت در ارتکاب جرم مادی است و گاه همانطور که در جرم تبانی بیان شده است به اعتبار صرف توافق است. با وجود این، از جهاتی متعدّد می‌توان درباره این دو نوع توافق، یعنی توافق موضوع شرکت در جرم و توافق تشکیل دهنده رکن مادی تبانی، تفاوت‌هایی را برشمرد:

۱. در خصوص توافقی که موضوع شرکت در جرم است، شخص تنها در صورتی مجازات خواهد شد که رفتار مجرمانه موضوع توافق در خارج محقق شده باشد یا دست کم شروع به ارتکاب جرم شده باشد. این در حالی است که در جرم تبانی بدون ارتکاب رفتاری در خارج و به صرف حصول توافق مجرمانه، شخص به مجازات فاعل اصلی جرم تبانی محکوم خواهد شد (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱؛ محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۳).

۲. جرم‌انگاری تبانی بیشتر جنبه احتیاطی دارد و بیشتر به عنوان ابزاری برای ممانعت از تحقق جرم به شمار می‌رود و خود تبانی صرف نظر از تحقق یا عدم تحقق جرم، به طور مستقل مجازات‌کردنی است. بر این اساس، نقش احتیاطی تبانی در صورت تحقق جرم در خارج، از

۱. مجموعه احکام دیوان عالی کشور مصر، سال نوزدهم، شماره ۵۸، ۳۱۱، رأی مورخ ۱۹۶۸/۳/۴.

بین می‌رود و نوبت به مجازات شخص به دلیل مشارکت در جرم خواهد رسید (فتوحی سرور، ۱۹۹۶: ۵۶۲).

۳. در حقوق مصر در صورتی اتفاق اراده بر ارتکاب جرم بر اساس تبانی جرم محسوب می‌شود که موضوع توافق یکی از مصادیق جنایت و یا جنحه باشد، اما در صورتی که موضوع توافق تنها ارتکاب عمل «خلاف» باشد، تبانی واقع نخواهد شد. در مقابل، در توافقی که موضوع مشارکت در جرم است، از این حیث تفاوتی وجود ندارد و در صورتی که موضوع توافق ارتکاب جرایم مصداق خلاف باشد نیز مجازات محقق خواهد بود (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱).

۴. برای تحقق تبانی لازم نیست که توافق اشخاص بر ارتکاب جرمی با شرایط و ویژگی‌هایی دقیق و معین شکل گرفته باشد، بلکه صرف توافق بر ارتکاب جرم نیز می‌تواند تبانی تلقی شود، در حالی که در مشارکت در جرم باید اشخاص درگیر در توافق، قصد مشارکت در جرمی خاص و معین را به همان شکلی که در خارج واقع شده است داشته باشند و این مستلزم این است که از ابتدا از جرم موضوع توافق و شرایط و جزئیات آن آگاه باشند (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱).

۵. برای تحقق جرم تبانی کافی است که موضوع آن زمینه‌سازی و تسهیل شرایط برای ارتکاب یکی از جرایم مصداق جنحه یا جنایت باشد. این در حالی است که در مشارکت در جرم باید توافق دو اراده بر ارتکاب جرمی معین باشد که در ادامه در خارج محقق می‌شود و تسهیل ارتکاب جرم را شامل نخواهد شد (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱).

با توجه به آنچه بیان شد، در صورتی که توافق اراده‌ها به نحو مزبور محقق نشود، رکن مادی جرم تبانی نیز محقق نخواهد شد. بر این اساس، صرف دعوت دیگری به انجام توافق در خصوص ارتکاب جنایت یا جنحه، بدون قبول و همراهی طرف مقابل را نمی‌توان تبانی انگاشت. اما پرسشی که جای طرح دارد این است که آیا این دعوت را می‌توان شروع به جرم تبانی تلقی کرد یا شروع به جرم در تبانی متصور نیست؟

۳-۱-۲. شروع به جرم تبانی

ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌کند: «هر کس قصد ارتکاب جرمی کرده و شروع به اجرای آن نماید، لکن به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، (...) مجازات می‌شود». شروع به جرم در اصطلاح به اعمالی گفته می‌شود که آشکارا دلالت بر وجود قصد مجرمانه در فرد دارند و اگر عاملی خارجی دخالت نکند، جرم به صورت کامل به وقوع خواهد پیوست (نقدی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۵۳).

در خصوص امکان تصور شروع به جرم در جرم تبانی سه دیدگاه عمده وجود دارد. به باور برخی شروع به جرم در تبانی تصورکردنی نیست، چراکه توافق اراده‌ها یک حالت روانی و درونی است و با توافق جنبه خارجی پیدا می‌کند و در این جرم نقطه شروع و پایانی تصورکردنی نیست تا گفته شود رفتاری شروع به جرم تلقی می‌شود. این جرم یا به صورت کامل واقع می‌شود یا واقع نمی‌شود (سعید، ۱۹۶۲: ۳۵۲؛ میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۵۷). برخی دیگر می‌گویند شروع به جرم در تبانی خاص تصورکردنی است، اما در تبانی عام تصورکردنی نیست، چراکه در تبانی عام به صرف تلاش شخص برای همراه کردن دیگری با خود و دعوت از وی برای ارتکاب جرمی و عدم تحقق توافق به علتی خارج از اراده او نمی‌توان او را مجرم تلقی کرد (محمود ۱۹۷۴: ۳۹۸). قانونگذار مصر شروع به جرم در تبانی خاص را جرم‌انگاری کرده است. ماده ۹۷ قانون مجازات مصر مقرر می‌کند: «در تمامی مواردی که شخص دیگری را به ارتکاب جرایم موضوع مواد ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۰ مکرر، ۹۱، ۹۲، ۹۳ و ۹۴ دعوت کند و طرف مقابل دعوت وی را قبول نکند، دعوت‌کننده به حبس محکوم خواهد شد». دیدگاه سوم این است که شروع به جرم در هر دو گونه تبانی، یعنی تبانی خاص و عام، تصورکردنی است و برای تحقق شروع به تبانی باید رفتار منجر به شروع به جرم توسط تمامی اطراف درگیر انجام شده باشد و برای اینکه بتوان آنها را مجازات کرد باید بتوان رفتار هر یک را شروع به جرم تلقی کرد. اما اگر دعوت به تبانی تنها از سوی یکی از طرفین صورت گرفته باشد و طرف مقابل پاسخی نداده یا نپذیرفته باشد، شروع به تبانی محقق نخواهد شد، بدین دلیل که تبانی در تحقق خود نیازمند توافق دو یا چند

اراده است و چه در جرم تام و چه شروع به جرم، وجود این دو یا چند اراده لازم است و بدین جهت تنها یک اراده نمی تواند باعث تحقق آن شود (بهنام، بی تا: ۷۸۵؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۳).

۲-۳. رکن معنوی

برای آنکه بتوان جرمی را منتسب به فردی کرد و او را در برابر انجام آن مجازات کرد، افزون بر عنصر قانونی - پیش بینی رفتار مجرمانه در قانون مجازات - و عنصر مادی - وقوع رفتار در خارج - باید این رفتار از اراده مرتکب ناشی شده باشد. در واقع، باید میان رفتار و مرتکب رابطه ای ارادی موجود باشد که آن را رکن معنوی جرم می نامند (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۱۷۹).

در خصوص رکن معنوی جرم تبانی باید گفت از آنجا که قانونگذار در هنگام جرم انگاری تبانی توجه هر یک از طرفین توافق نسبت به جنایت یا جنحه موضوع توافق را لازم دانسته است، روشن می شود که این تبانی یکی از اقسام جرایم عمدی است و قصد جنایی^۱ تشکیل دهنده رکن معنوی آن است، چنانکه برخی اندیشمندان حقوقی «قصد عملی کردن توافق» (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۴۹) یا قصد ارتکاب جرم مورد توافق (حبیب زاده، ۱۳۸۹: ۱۴۸) را سوءنیت خاص و عنصر روانی جرم تبانی دانسته اند.

با وجود اختلاف در تعیین عناصر قصد جنایی (نجیب حسنی، ۱۳۹۳: ۳۱)، دیدگاه مشهور این است که این قصد از دو عنصر علم و اراده تشکیل شده است؛ علم یعنی آگاهی نسبت به موضوع توافق، یعنی هر یک از افراد دخیل در توافق از ماهیت و حقیقت موضوع توافق و رفتار مجرمانه ای که برای انجام آن توافق صورت گرفته است آگاه باشد. بر این اساس، اگر یکی از طرفین اعتقاد داشته باشد که این رفتار قانونی و مشروع بوده است و با این اعتقاد اقدام به توافق کرده باشد، رفتار وی تبانی مجرمانه نخواهد بود. منظور از اراده این است که هر یک از طرف های توافق موضوع تبانی اراده لازم برای الحاق به توافق و ارتکاب رفتار مجرمانه را داشته باشد. بر این اساس، اگر این اراده وجود نداشته باشد یا تحت تأثیر عواملی چون اکراه، مستی و ... معیوب باشد، تبانی

نیز منتفی خواهد بود. برای نمونه، در فرضی که طرف تنها قصد اطلاع از نیت دیگران را داشته باشد یا در مقام مزاح و شوخی با دیگری با وی موافقت کرده باشد، اراده لازم برای تحقق تبانی وجود نخواهد داشت (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۲؛ مصطفی، ۱۹۷۴: ۴۰۰؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۶؛ سمیعی زنوز، ۱۳۹۱: ۱۷۷). از این رو، امکان تصور تحقق تبانی بر جنایات‌های غیر عمدی یا تهیه اسباب تسهیل ارتکاب جرایم مزبور وجود ندارد، چراکه ماهیت و طبیعت جرم تبانی به نحوی است که مستلزم تحقق قصد و عمد و تصمیم بر همراهی با دیگری در نیت ارتکاب جرم است؛ این موضوع با خطا که عنصر معنوی تشکیل دهنده جرایم غیر عمدی است در تعارض است (مصطفی، ۱۹۷۴: ۳۹۵). به همین دلیل است که امکان تحقق تبانی در جرایمی که نتیجه حاصله بیشتر و فراتر از نتیجه‌ای است که شخص مجرم قصد تحقق آن را داشته است نیز متصور نیست. برای نمونه، در جایی که شخص با قصد تأدیب دیگری را بزند ولی منجر به فوت وی شود، تحقق تبانی متصور نیست، چراکه قصد جنایی در این مورد به مرگ شخص تعلق نگرفته بوده است. به تعبیر دیگر، اگر جرم مورد نظر تبانی کنندگان نیازمند «سوء نیت خاص» باشد، این سوء نیت باید در تبانی کنندگان احراز شود تا بتوان آنها را به تبانی برای ارتکاب آن جرم محکوم کرد (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۴۹).

با وجود این، از آنجا که وقوع جرم در خارج شرط تحقق تبانی نیست، این امکان وجود دارد که برای تبانی بر ارتکاب جرم محال نیز شخص را به تحمل مجازات محکوم کرد، هر چند جرم موضوع تبانی واقع نشده و امکان وقوع آن نیز وجود نداشته است (شامی، ۱۹۴۹: ۱۲۴). البته باید توجه داشت که لازم نیست شخص تمامی همراهان خود در این توافق را بشناسد، بلکه ممکن است هویت ایشان برای وی مخفی بماند و با وجود این تبانی محقق شود (شامی، ۱۹۴۹: ۷۶).

۴. مصادیق جرم تبانی

در خصوص جرم‌انگاری تبانی در نظام‌های مختلف رویکردهای متفاوتی وجود دارند. برخی تنها به جرم‌انگاری تبانی‌های خاص بسنده کرده‌اند. برخی نیز تبانی بر ارتکاب هر رفتار خلاف قانون

را جرم تلقی کرده‌اند. در مقابل، در قوانین برخی دیگر از کشورها جرمی به نام تبانی وجود ندارد (بیومی فوده، ۱۴۳۶: ۱۷). از آنجا که رویکرد نظام کیفری ایران و مصر در این خصوص متفاوت است، در دو بخش مصادیق این جرم بررسی می‌شوند.

۴-۱. مصادیق تبانی در حقوق کیفری مصر

قانونگذار مصر ابتدا در ماده ۴۸ قانون مجازات، تبانی را به عنوان یک جرم عام جرم‌انگاری کرده و سپس در بخش مقررات مربوط به جزای اختصاصی نیز تبانی را در مواردی جرم‌انگاری کرده است.

۴-۱-۱. تبانی‌های عام

بر اساس قوانین و مقررات کیفری مصر، برای تحقق تبانی عام لازم است که اشخاص درگیر در توافق برای انجام رفتاری مجرمانه حتماً بر ارتکاب یکی از رفتارهایی که جنحه یا جنایت باشد توافق کرده باشند.

الف- تبانی بر ارتکاب جنحه یا جنایت. از منظر قانونگذار مصر برای اینکه تبانی عام محقق شود باید شخص با دیگری یا دیگران بر ارتکاب یکی از جرایمی که مصداق جنایت یا جنحه است توافق کرده باشد. اما اگر تبانی بر ارتکاب رفتار خلافی صورت گرفته باشد و یا تبانی بر ارتکاب رفتاری مشروع و مباح صورت گرفته باشد، جرمی واقع نشده است (محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۵؛ شامی، ۱۹۴۹: ۸۶؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۴؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۴). این نکته در ماده ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی رعایت نشده است و به طور کلی هر اقدامی را علیه اعراض یا نفوس یا اموال مردم با شرط تهیه مقدمات اجرایی و عدم موقفیت، جرم‌انگاری کرده است. همین مقدار کافی است که توافق انجام شده برای ارتکاب رفتاری باشد که از لحاظ قوانین ایران جرم محسوب می‌شود (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۲۵۵). وانگهی، برای تحقق تبانی لازم نیست که موضوع جنایت دقیقاً معین و مشخص شده باشد، بلکه ممکن است بر سرقت به عنف از شخصی نامعین تبانی شده باشد یا بر استعمال زور و عنف در برابر شخصی نامعین تبانی شده باشد که در این

صورت هم جرم مزبور محقق شده است. اما هم در حقوق ایران (غلام جمشیدی، ۱۳۹۳: ۴۶) و هم در حقوق مصر لازم است که طرفین نسبت به نوع جرم متفق علیه - که در حقوق مصر جنحه یا جنایت است - توافق و آگاهی داشته باشند. در حقوق مصر تبانی عام تنها در صورتی محقق خواهد شد که موضوع آن جنایت یا جنحه باشد و تبانی بر ارتکاب خلاف جرم نیست (شامی، ۱۹۴۹: ۱۰۹؛ محمود ۱۹۷۴: ۳۹۶؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۴ و ۴۷۵؛ فتحی سرور، ۱۹۹۱: ۴۵۰).

ب- تبانی بر ارتکاب رفتارهای تسهیل‌کننده یا زمینه‌ساز ارتکاب جنحه یا جنایت. قانونگذار مصر به جرم‌انگاری تبانی بر انجام جنایت و جنحه بسنده نکرده است، بلکه تبانی بر انجام تمام رفتارهایی را که موجب تسهیل ارتکاب جنایت یا جنحه می‌شوند یا زمینه لازم برای ارتکاب آن را فراهم می‌کنند نیز جرم‌انگاری کرده است؛ در این خصوص بین فرضی که چنین رفتاری مانند حمل سلاح رفتاری نامشروع باشد و فرضی که رفتاری مانند جمع‌آوری اطلاعات ذاتاً رفتاری مباح تلقی شود تفاوتی نیست و تبانی بر ارتکاب آن جرم تلقی شده است (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۵). حقیقت این است که احصاء رفتارهایی که زمینه‌ساز ارتکاب جنایت یا جنحه می‌شوند و یا ارتکاب آنها را تسهیل می‌کنند امری بسیار مشکل است و بیشتر به همین دلیل است که در آراء این رفتارها مورد حکم قرار نمی‌گیرند. از طرف دیگر، باید توجه داشت که لازم نیست این رفتار بر کیفیت جرم انجام‌شده اثر بگذارد، بلکه صرف اینکه بر رفتاری تبانی شده باشد که موجب اغوا و تحریک طرف برای انجام یک جنایت یا جنحه شود یا ابزار لازم را برای ارتکاب جرم توسط دیگری فراهم کند، برای جرم دانستن چنین رفتاری کافی است (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۴؛ محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۶).

برای تحقق جرم تبانی صرف توافق اراده اشخاص بسنده می‌کند، حتی اگر ارتکاب جنایت مربوط مشروط به تحقق شرطی باشد و یا توافق مؤجل باشد و زمان انجام رفتار مجرمانه دقیقاً معین نباشد (شامی، ۱۹۴۹: ۸۳؛ بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۲؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۵؛ سلامه، ۱۹۹۰: ۵۲۴؛ فتحی سرور، ۱۹۹۶: ۴۵۰). در صورت تحقق توافق بر اغوا و ترغیب دیگری برای ارتکاب یکی از جنحه‌ها یا جنایات مقرر در قانون تبانی واقع می‌شود، اگرچه اغوا و ترغیب در عمل انجام نشود

(محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۷). باید توجه داشت که عدم وقوع جنحه یا جنایت موضوع تبانی باعث ایجاد خلل در رکن مادی این جرم نخواهد شد، چراکه هدف قانونگذار از جرم‌انگاری تبانی این است که صرف این رفتار را سرزنش کند و مرتکبان را صرف نظر از وقوع موضوع توافق مجازات کند (فتیحی سرور، ۱۹۹۱: ۴۴۹).

پ- وجود وصف مجرمانه در موضوع تبانی. اگر موضوع تبانی به علتی از علل قانونی وصف مجرمانه خود را از دست بدهد، تبانی نیز وصف مجرمانه را از دست می‌دهد و مجازات کردنی نخواهد بود (محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۷؛ شامی، ۱۹۴۹: ۷۹). در حقوق ایران نیز هر چند در این مورد دو احتمال مطرح است، برخی نویسندگان با این استدلال که قانون جدید از جرم مورد نظر سلب وصف مجرمانه کرده است نه از تبانی، احتمال عدم قابلیت مجازات را رد کرده‌اند (غلام جمشیدی، ۱۳۹۳: ۴۸).

ت- بی‌اثر بودن انگیزه در تحقق جرم تبانی. اگر وجود وصف مجرمانه در موضوع توافق محرز شود، دیگر انگیزه اشخاص توافق‌کننده نقشی در مجرمانه بودن تبانی نخواهد داشت و حتی اگر هدف ایشان مشروع نیز باشد، این رفتار مجرمانه است و مستوجب مجازات خواهد بود و تا هنگامی که هدف از آن ارتکاب جنحه یا جنایت باشد، گرچه با قصد اصلاح، مجرمانه باقی خواهد ماند، مانند اینکه شخص به منظور وادار کردن همسر خود یا دوست خود به انجام رفتاری مشروع با دیگری برای ربودن وی تبانی کند؛ انگیزه مشروع وی باعث سلب عنوان مجرمانه از این توافق نخواهد شد (بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۱؛ محمود، ۱۹۷۴: ۳۹۵-۳۹۶؛ نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۶). با وجود اینکه بر اساس قواعد عام و اصول حاکم بر حقوق جزای عمومی، انگیزه انجام تبانی نمی‌تواند نقشی در مجازات و مجرمانه بودن آن داشته باشد، قانونگذار مصر به جهت اهمیتی که بدین موضوع داده است در ماده ۱-۴۸ به صراحت حکم این مسئله را بیان داشته و مقرر داشته است: «در صورتی که برای دستیابی به هدف از جنحه یا جنایتی استفاده شود، تبانی مجرمانه خواهد بود و از این نظر تفاوتی بین جایی که هدف نهایی مشروع و قانونی و یا غیرقانونی باشد وجود ندارد». بر اساس این ماده ضروری نیست که تبانی تنها وسیله دستیابی به هدف یا

مهم‌ترین وسیله برای آن باشد، بلکه همین مقدار که در دستیابی به هدف نقش داشته باشد کافی است.

ث - میزان مجازات. میزان مجازاتی که در قوانین جزایی مصر برای تبانی‌های عام در نظر گرفته شده است در فروض مختلف زیر متفاوت است:

۱. جایی که موضوع تبانی ارتکاب جنایتی باشد و یا جنایت مزبور در جهت دستیابی به هدف تبانی صورت گرفته باشد. قانونگذار مصر بین افرادی که اداره گروه‌های مجرمانه را بر عهده دارند و دیگران را تحریک به پیوستن به آن می‌کنند و زمینه لازم برای تشکیل چنین گروهی را فراهم می‌آورند و افرادی عادی که عضو چنین گروه‌هایی هستند تفکیک کرده است؛ قانونگذار گروه نخست را به انجام اعمال شاقه و گروه دوم را به تحمل زندان محکوم کرده است.^۱

۲. جایی که موضوع تبانی ارتکاب جنحه‌ای باشد و یا ارتکاب جنحه مزبور در جهت دستیابی به هدف تبانی صورت گرفته باشد. در اینجا نیز قانونگذار همان تفاوت را مقرر کرده است و دسته نخست را، یعنی اداره‌کنندگان گروه، به مجازات زندان و اعضای ساده گروه را به تحمل حبس^۲ محکوم کرده است.^۳ علت این تفاوت در میزان مجازات بین فرض (الف) و (ب) این است که در فرضی که موضوع تبانی جنایت است، خطر و درجه اهمیت آن بیشتر از جنحه است و بر این اساس مجازات مرتکبان آن نیز بیشتر خواهد بود، اما در جنحه درجه اهمیت کمتر است و بدین جهت مجازات کمتری نیز خواهد داشت. نقش اداره‌کننده گروه نیز بیشتر از سایر اعضا است و

۱. بند دو و سه ماده ۴۸ قانون مجازات مصر. *گام‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

۲. باید توجه داشت که با وجود اینکه دو مجازات حبس و زندان از منظر سالب آزادی بودن مشترک هستند و در حقوق ایران تفاوتی برای این دو در نظر نگرفته‌اند، در قوانین جزایی مصر و برخی دیگر از کشورهای عربی، دو مجازات حبس و زندان با یکدیگر متفاوت هستند؛ بر اساس ماده ۱۸ قانون مجازات مصر حبس به مجازاتی گفته می‌شود که مدت آن از ۲۴ ساعت تا حداکثر سه سال باشد (جز در موارد استثنائی مصرح در قوانین که تا ۵ سال نیز مقرر شده است)، در مقابل حسب مقرر ماده ۱۶ قانون مجازات این کشور، مجازات سجن یا زندان به مجازاتی گفته می‌شود که مدت آن از سه تا ۱۵ سال و در موارد مصرح حبس ابد باشد.

۳. بند دو و سه ماده ۴۸ قانون مجازات مصر.

مجازات وی نیز بیشتر از ایشان خواهد بود (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۸). این تفکیک بین انواع جرایمی که مدنظر توافق کنندگان است در ماده ۱۶۹ قانون مجازات عمومی سابق نیز مشاهده می‌شود.

۳. اگر تبانی بر ارتکاب جنحه یا جنایتی باشد که مجازات آن از آنچه در دو فرض پیشین آمد کمتر است، قانونگذار به دنبال این است که مجازات تبانی بیش از مجازات ارتکاب رفتار موضوع تبانی نباشد. دلالت این گزاره این است که در چنین فرضی که مجازات ارتکاب جرم موضوع تبانی کمتر از مجازات تبانی بر ارتکاب آن است باید مجازاتی را که کمتر و مساعدتر به حال متهم است اعمال کرد.^۱ در خصوص این حکم دو نکته گفتنی است: نخست، حکم مزبور از پشتوانه منطقی محکمی برخوردار است، چراکه معقول نیست شخصی به صرف تبانی بر انجام رفتاری و بدون ارتکاب آن، به مجازاتی بیش از مجازات کسی که آن رفتار را مرتکب شده است محکوم شود (نجیب حسنی، ۱۹۸۹: ۴۷۸؛ بهنام، ۱۹۶۸: ۷۸۴)؛ این نکته ایراد مجازات مذکور در ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی ایران را آشکار می‌کند، زیرا مجازاتی که در ماده ۴۹۹ و برخی دیگر از مواد مربوط به جرایم علیه امنیت پیش‌بینی شده است از سه ماه شروع می‌شود، در حالی که حداقل مجازات تبانی بر یکی از این امور در ماده ۶۱۰ دو سال حبس اعلام شده است. دوم، قانونگذار در اعمال حکم مزبور فرض را بر این گذاشته است که تبانی بر ارتکاب جرمی معین بوده است، اما اگر تبانی بر ارتکاب جرایمی متعدد باشد، دیگر پشتوانه منطقی مزبور از بین خواهد رفت و این حکم در حق مجرم جاری نخواهد شد (سلامه، ۱۹۹۰: ۴۷۹؛ نجیب حسنی، محمود، ۱۹۷۴: ۴۷۹).

۴-۱-۲. تبانی‌های خاص

در این بخش مصادیق تبانی‌های خاص در مقررات جزایی مصر بررسی می‌شوند.

۱. بند ۴ ماده ۴۸ قانون مجازات مصر.

الف- جرایم مرتبط با امنیت کشور. قانونگذار مصر در قانون مجازات این کشور هر دو نوع تبانی علیه امنیت داخلی و امنیت خارجی را جرم‌انگاری کرده است. بر این اساس، تبانی خاص در این کشور با ارتکاب یکی از رفتارهایی که در مواد ۷۷، ۷۸، ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲ و ۹۴ مقرر شده است تحقق خواهد یافت. برای نمونه، به برخی از موارد اشاره می‌شود:

- جرایم مخلّ تمامیت ارضی، استقلال و وحدت کشور (ماده ۷۷)؛
- درخواست، مطالبه، گرفتن یا تحصیل هر نوع مال و وجه نقد و یا امتیاز یا وعده هر یک از موارد مزبور، برای خود یا خویشاوندان از دول بیگانه یا افرادی که حافظ منافع آنها هستند، در قبال انجام رفتارهای منافی و در تعارض با مصالح قومی و ملی کشور مصر و یا واسطه‌گری در رفتارهای مزبور (ماده ۷۸)؛
- تسلیم اسرار دفاعی یا افشای آن به هر نحو ممکن برای دشمن یا افرادی که در جهت منافع دشمن فعالیت می‌کنند (ماده ۸۰)؛
- تلاش برای براندازی نظام حاکم (ماده ۸۷)؛
- ایجاد گروه به منظور حمله مسلحانه به مردم و یا اقدام مسلحانه در برابر حکومت قانونی (ماده ۸۹)؛
- تخریب عمدی اموال عمومی یا اموال دارای منافع عمومی (ماده ۹۰)؛
- بر عهده گرفتن سرکردگی و فرماندهی گروه یا کشتی یا هواپیمای نظامی یا فرقه یا دسته‌ای از نیروهای نظامی و یا گردانی از نیروهای ارتش بدون دریافت حکم از مقامات ذیصلاح و با نیت و قصد مجرمانه (ماده ۹۱)؛
- درخواست کسی که قانوناً حق دستور دادن به نیروهای نظامی و انتظامی و پلیس را دارد مبنی بر تعطیلی فعالیت‌های قانونی این گروه‌ها و عدم اجرای دستورات حکومتی با نیت سوء و مجرمانه (ماده ۹۲).

بر اساس قانون مجازات اسلامی بسیاری از موارد فوق می‌توانند داخل در عنوان محاربه قرار گیرند. بنابراین، تبانی در مورد محاربه صادق است، اما همانطور که برخی حقوقدانان هم گفته‌اند

از قضیه مسجد ضرار در صدر اسلام محاربه نبودن خود جرم تبانی استنباط می‌شود (حبیب‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۴۰).

ب- توسل به یکی از جرایم مرتبط با امنیت کشور برای تحقق هدف تبانی. ممکن است در مواردی موضوع جرم تبانی ارتکاب یکی از جرایم پیش گفته نباشد، بلکه جرایم مزبور به عنوان وسیله‌ای برای نیل به هدفی که در ورای تبانی و اتفاق اراده‌های مجرمان دنبال می‌شود انجام گرفته باشند. باید توجه داشت تا هنگامی که این جرایم وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف تبانی‌کنندگان باشند، مشروعیت هدف نهایی و غایی ایشان از تبانی اثری در مجرم شناخته شدن ایشان نخواهد داشت (شامی، ۱۹۴۹: ۲۵۸؛ بهنام، بی تا: ۲۳۰ و ۲۳۱).

پ- لزوم وجود وصف مجرمانه در موضوع تبانی خاص. گفته شد تبانی خاص تنها در صورتی محقق می‌شود که موضوع آن یکی از جرایم مقرر در قانون مجازات باشد و یا جرایم مزبور وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف تبانی باشند. بر این اساس، اگر موضوع تبانی یکی از این جرایم نباشد یا این جرایم وسیله‌ای برای دستیابی به هدف تبانی نباشند، دیگر تبانی خاص محقق نخواهد شد و در این صورت به طریق اولی در جایی که موضوع تبانی از ابتدا امری مباح بوده است یا اینکه سپس به سببی از اسباب قانونی جرم‌زدایی شده و رفتاری مباح شده است، تبانی خاص محقق نخواهد شد. افزون بر این، همانطور که در قانون مجازات مصر آمده است، موضوع تبانی خاص باید یکی از جرایم مقرر باشد، نه اغوا یا ترغیب دیگری و یا زمینه‌سازی برای ارتکاب آن (شامی، ۱۹۴۹: ۲۵۹). البته لازم نیست که تبانی بر ارتکاب جرایم مقرر به طور کامل مشخص و با تمامی جزئیات باشد، بلکه علم اجمالی و امکان تعیین مفهوم هر یک از جرایم نیز برای تحقق تبانی خاص کافی به نظر می‌رسد (فتحی سرور، ۱۹۹۱: ۱۰۳؛ حسینی، ۲۰۰۷: ۲۸۰).

ت- میزان مجازات. مجازات جرم تبانی خاص با توجه به موضوع آن متفاوت است و در فرض مختلف مجازات‌هایی مختلف در نظر گرفته شده‌اند:

۱. تبانی بر ارتکاب یکی از جرایم مرتبط با امنیت خارجی کشور و یا وسیله قرار دادن جرایم مزبور برای دستیابی به هدف تبانی؛ در این فرض قانونگذار بین مجازات دو گروه به شرح زیر

تفکیک کرده است: الف- افرادی که دیگران را برای ارتکاب تبانی ترغیب کرده‌اند و اشخاصی که اقدام مزبور را اداره می‌کنند؛ برای ایشان در قوانین جزایی مصر مجازات اعدام یا حبس ابد با اعمال شاقه تعیین شده است. ب- افراد عادی عضو گروه‌های مزبور که قانونگذار مصر برای ایشان مجازات حبس ابد به همراه اعمال شاقه و یا حبس موقت به همراه اعمال شاقه را تعیین کرده است.

۲. مجازات تبانی بر ارتکاب یکی از جرایم مرتبط با امنیت داخلی کشور و یا وسیله قرار دادن جرایم مزبور برای دستیابی به هدف تبانی؛ در این فرض نیز قانونگذار بین دو گروه مزبور تفکیک کرده است و دسته نخست را به حبس ابد به همراه اعمال شاقه و دسته دوم را به حبس ابد به همراه اعمال شاقه موقت و یا حبس موقت محکوم کرده است.

علت اختلاف در میزان مجازات در دو فرض جرایم مرتبط با امنیت داخلی و خارجی و سردستگی گروه و اعضای عادی نیز اهمیت جرایم مرتبط با امنیت خارجی کشور و نقش مهم سردسته در گروه است (حسینی، ۲۰۰۷: ۲۸۲).

۳. تبانی بر ارتکاب یک جرم معین در صورتی که مجازات مقرر شده در قانون برای ارتکاب جرم مزبور کمتر از مجازات مقرر برای تبانی بر آن جرم در دو فرض پیشین باشد؛ همانطور که پیش تر گفته شد، در این فرض قانونگذار مصر مقرر داشته است که مجرم به مجازات هر یک از تبانی یا ارتکاب جرم موضوع تبانی که کمتر باشد محکوم خواهد شد. این فرض از منطقی قوی برخوردار است و مختص مواردی است که یک جرم معین موضوع تبانی باشد.

۴-۲. مصادیق جرم تبانی در حقوق ایران در ۴ ماده به جرم تبانی اشاره کرده است: در ماده ۶۱۰ تبانی برای قانون مجازات اسلامی ایران در ۴ ماده به جرم تبانی اشاره کرده است: در ماده ۶۱۰ تبانی برای ارتکاب جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور؛ در ماده ۶۱۱ تبانی برای ارتکاب جرایم علیه اموال، اعراض و نفوس مردم؛ در ماده ۵۴۹ تبانی مراقب برای فرار زندانی؛ و در ماده ۶۷۲ تبانی

مدیر تصفیه با تاجر و طلبکاران ورشکسته. افزون بر این، در برخی از قوانین خاص نیز تبانی جرم‌انگاری شده است.

الف- تبانی برای ارتکاب جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور. ماده ۶۱۰

قانون مجازات اسلامی مقرر می‌کند: «هرگاه دو نفر یا بیشتر اجتماع و تبانی نمایند که جرایمی بر ضد امنیت داخلی یا خارج کشور مرتکب شوند یا وسایل ارتکاب آن را فراهم نمایند، در صورتی که عنوان محارب بر آنان صادق نباشد به دو تا پنج سال حبس محکوم خواهند شد». امنیت یکی از نیازهای اولیه بشری برای تداوم حیات اجتماعی است (پازارگاد، ۱۳۶۵: ۶۶۸؛ حسن بیگی، ۱۳۸۴: ۹۰) که ائمه (ع) نیز اهمیت زیادی به آن داده‌اند (جزائری، بی تا: ۱۷۷). از نظر اصطلاحی و دکترین حقوقی جرایم علیه امنیت به دو بخش خارجی و داخلی تقسیم شده‌اند (پیمانی، ۱۳۷۴: ۵). باید توجه داشت همانطور که در متن ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی بیان شده است، جرایم مخل امنیت در قوانین کیفری ایران گاه مصداق محاربه و افساد فی الارض محسوب شده‌اند و مستلزم حد شرعی مقرر هستند. اما اگر چنین جرمی مصداق حدود الهی نباشد، مرتکب تعزیر خواهد شد. وانگهی، منظور از جرایم ضد امنیت داخلی و خارجی موارد پیش‌رو است: محاربه (ماده ۲۷۹)؛ قیام مسلحانه در برابر اساس نظام جمهوری اسلامی ایران (ماده ۲۸۷)؛ تشکیل یا اداره دسته‌های غیرقانونی با هدف برهم زدن امنیت کشور (ماده ۴۹۸)؛ فعالیت تبلیغی علیه نظام (ماده ۵۰۰)؛ تسلیم نقشه‌ها و اسرار مربوط به سیاست داخلی و خارجی (ماده ۵۰۱)؛ جاسوسی به نفع یک کشور بیگانه و به ضرر کشور بیگانه دیگر در ایران (ماده ۵۰۲)؛ داخل شدن به مواضع سیاسی و امنیتی و نظامی به قصد کسب اطلاع (ماده ۵۰۳)؛ تحریک نیروهای رزمنده خودی به فرار و تسلیم (ماده ۵۰۴)؛ جمع‌آوری اطلاعات طبقه‌بندی شده به منظور در اختیار غیر قرار دادن (ماده ۵۰۵)؛ تخلیه اطلاعاتی توسط دشمن بر اثر بی‌مبالاتی (ماده ۵۰۶)؛ همکاری با دول متخاصم خارجی علیه جمهوری اسلامی ایران (ماده ۵۰۸)؛ اخفاء یا شناسایی، جذب و معرفی جاسوسان دشمن (ماده ۵۱۰)؛ تهدید به بمب‌گذاری (ماده ۵۱۱)؛ و اغوا و تحریک مردم به جنگ و کشتار یکدیگر (ماده ۵۱۲). از این رو، با توجه به نص صریح ماده ۶۱۰ قانون مجازات اسلامی در این

باره که مرتکبان باید بر ارتکاب جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی توافق کنند، با عنایت به ماده ۲ همان قانون که تنها هر فعل یا ترک فعلی را که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب کرده است و در نهایت نظر به اختصاص فصل اول از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی به جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی (مواد ۴۹۸ الی ۵۱۲)، بدون شک می‌توان گفت موضوع جرم تبانی جرایم مصرح پیش گفته است.

منظور قانونگذار از عبارت «وسایل ارتکاب آن را فراهم نماید» در ماده مذکور این است که افزون بر تبانی برای ارتکاب جرم علیه امنیت، تهیه وسایل ارتکاب این جرایم را نیز جرم‌انگاری و مجازات کند (حبیب‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۴۳). مجازات مرتکب جرم تبانی علیه امنیت خارجی و داخلی کشور، اگر مصداق محاربه شناخته شود، همان مجازات محارب خواهد بود.

ب- تبانی برای ارتکاب جرایم علیه اموال، اعراض و نفوس مردم. ماده ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌کند: «هرگاه دو نفر یا بیشتر اجتماع و تبانی بنمایند که علیه اعراض یا نفوس یا اموال مردم اقدام نمایند و مقدمات اجرایی را هم تدارک دیده باشند ولی بدون اراده خود موفق به اقدام نشوند حسب مراتب به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهند شد». بر این اساس، برای تحقق این جرم صرف قصد مجرمانه کافی نیست، بلکه لازم است افزون بر توافق مجرمانه بین چند نفر، مقدمات اجرایی هم تدارک دیده شوند. قانونگذار در این مقام حسب اقتضای مصالح اجتماعی و ضرورت حفظ منافع عمومی از مخاطرات شدید ناشی از این گونه تبانی، عملیات مقدماتی را اختصاصاً جرم محسوب کرده و مستلزم مجازات دانسته است؛ این امر استثنائی بر ماده ۱۲۳ قانون مجازات اسلامی است. با توجه به عبارت «تدارک دیده باشند»، لازم است افرادی که تبانی کرده‌اند همگی به نوعی در تدارک مقدمات اجرایی شرکت داشته باشند. در واقع، اگر دو نفر تبانی کنند که مرتکب کلاهبرداری شوند، اما یک نفر در تهیه مقدمات مشارکت نداشته باشد، مشمول ماده ۶۱۱ نخواهد بود. تفسیر مضیق و به نفع متهم نیز همین امر را ایجاب می‌کند. اگرچه ظاهر ماده نشانگر تسری «اقدام» به اعمال غیرمجرمانه است، باید گفت منظور قانونگذار این نیست:

«زیرا بسا اعمالی که ممکن است توسط چند نفر علیه اموال و اعراض و نفوس مردم صورت پذیرد که اصلاً ممنوع و جرم نبوده و یا از مصادیق شبه جرم باشند و منحصرأ موجب مسئولیت مدنی مرتکبین گردند و فاقد جنبه کیفری باشند. با این توصیف موجّه و معقول نیست که ارتکاب عملی واجد خصیصه مجرمانه نبوده اما اجتماع و تبانی برای انجام آن دارای چنین خصیصه و وصفی باشد» (سالاری، ۱۳۸۷: ۲۷۹).

اجتماع و تبانی علیه اعراض و اموال مردم وقتی تعقیب پذیر است که مرتکبان بدون اراده خود موقّف به اقدام نشوند. به عبارتی دیگر، انصراف باید غیرارادی باشد. بر اساس نصّ صریح ماده ۶۱۱ موضوع جرم عبارت است از اعراض یا نفوس یا اموال مردم. از این رو، با وجود اینکه هر یک از موارد مصرّح دارای مصادیقی متعدّد و متنوّع است، چنانچه موضوع تبانی از این مصادیق خارج باشد، برای نمونه تبانی به منظور ارتکاب عملی حرام در ملاء عام نظیر تظاهر به روزه خواری در ماه رمضان صورت پذیرد، این امر مشمول حکم ماده مزبور نخواهد بود. وانگهی، برخی از حقوقدانان با در نظر گرفتن نصّ ماده معتقدند ماده ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی تنها ناظر به تبانی علیه اموال اشخاص حقیقی است (زراعت، ۱۳۸۲: ۲۷۹). در مقابل، برخی نیز چنین دیدگاهی دارند:

«با توجه به فلسفه حکم این ماده و استفاد از تنقیح مناط و وحدت ملاک آن، مقتضی تفسیر منطقی دایره قصد مقنّن به تسری حکم نسبت به موارد و مصادیق مذکور است و خروج آنها از شمول حکم مفهومی است که مورد نظر وی نبوده است؛ به خصوص که اموال عمومی و موقوفه و به ویژه وقف عام از حیث معنا و مفهوم عرفی و موازین حقوقی در حکم اموال متعلّق به مردم محسوب می شوند، چنانکه اموال دولتی نهایتاً متعلّق به بیت المال مسلمین [هستند] و بدین اعتبار در حکم اموال مردم هستند» (سالاری، ۱۳۸۷: ۲۸۰).

پ- تبانی و مواضعه برای فرار زندانی. ماده ۵۴۹ قانون مجازات اسلامی چنین مقرّر می کند: «هر کس مأمور حفظ یا مراقبت یا ملازمت زندانی یا توقیف شده ای باشد و مساعدت در فرار نماید یا راه فرار او را تسهیل کند یا برای فرار وی تبانی و مواضعه نماید (...).» به عقیده برخی

تحقق نتیجه، یعنی فرار زندانی، از شرایط تحقق تبانی و مواضعه نیست (زراعت، ۱۳۸۲: ۲۴۵). اما از دید برخی دیگر ماده مذکور به خصوص در بندهای (ب) و (ج) دلالت بر این دارد که زندانی یا متهم باید موفق به فرار شده باشد. بنابراین، اگر زندانی موفق به فرار نشود، جرمی واقع نشده است. قیود «عامل فرار موظف به تحویل دادن وی می‌باشد» و «فرار کرده» مذکور در بندهای (ب) و (ج) مؤید این مطلب است. از این رو، از دید ایشان تبانی در این ماده به معنای جرم‌انگاری اندیشه مجرمانه و یا عملیات مقدماتی نیست، بلکه به معنای جرم‌انگاری یک جرم تام است (شکری، ۱۳۸۶: ۴۸۴-۴۸۵).

ت- تبانی مدیر تصفیه با طلبکاران و تاجر ورشکسته. ماده ۶۷۲ قانون مجازات اسلامی چنین مقرر می‌کند: «هرگاه مدیر تصفیه در امر رسیدگی به ورشکستگی بین طلبکاران و تاجر ورشکسته مستقیماً یا مع‌الواسطه از طریق عقد قرارداد یا به طریق دیگر تبانی نماید به شش ماه تا سه سال حبس و یا به جزای نقدی از سه تا هجده میلیون ریال محکوم می‌گردد». نکته درخور توجه اینکه فقط مدیر تصفیه در صورت تبانی مجازات می‌شود و افرادی را که با وی تبانی کرده‌اند نمی‌توان مشمول این ماده دانست. همچنین، این جرم مطلق است و نتیجه در آن تأثیری ندارد. از این رو، قانونگذار اقدام به جرم‌انگاری اندیشه مجرمانه و یا عملیات مقدماتی کرده است.

ث- جرم‌انگاری تبانی در سایر قوانین. افزون بر موارد پیش گفته، در برخی قوانین خاص نیز تبانی جرم‌انگاری شده است. برای نمونه، می‌توان بدین مقررات اشاره کرد: ماده ۴ قانون مجازات اخلاک‌گران در صنایع مصوب ۱۳۵۳؛ ماده ۱۴ و ۱۵ راجع به مجازات اخلاک‌گران در صنایع نفت ایران مصوب ۱۳۳۶؛ قانون مجازات افرادی که برای بردن مال غیر تبانی می‌کنند مصوب ۱۳۰۷؛ قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی مصوب ۱۳۴۸؛ مواد ۲۱، ۳۳، ۴۳، ۷۴ و ۱۰۰ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲؛ و مواد ۲۸ و ۱۰۸ قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰.

۵. عفو و بخشش

نظام‌های حقوقی که تبانی را جرم‌انگاری کرده‌اند مقرراتی خاص را نیز برای بخشش مرتکبان در نظر گرفته‌اند. تمام این نظام‌های حقوقی امکان عفو و بخشش مجازات مرتکب تبانی را به اعلام وقوع آن به مراجع ذی‌صلاح مرتبط کرده‌اند. علت تشریح چنین حکمی در قوانین جزایی تشویق و ترغیب مرتکبان به تسلیم خود پیش از ارتکاب رفتار مجرمانه موضوع تبانی و پیشگیری از وقوع جرم با بخشش ایشان است؛ این رویکرد می‌تواند سیاستی کارآمد در پیشگیری از جرم باشد (محمود، ۱۹۷۴: ۴۸۲).

برخلاف قوانین ایران که عفو مرتکبان تبانی را به صورت جداگانه پیش‌بینی نکرده‌اند، بند ۵ ماده ۴۸ قانون مجازات مصر در این خصوص مقرر می‌کند: «تمام مجازات‌های مقرر در این ماده بخشیده می‌شوند، چنانچه شخص پیش از انجام هرگونه جنایت یا جنحه‌ای و پیش از بازرسی و تحقیق مسئولین حکومتی در خصوص موضوع، اقدام به اعلام وجود تبانی و معرفی افراد دخیل در ارتکاب آن به مراجع ذی‌صلاح کند. پس از عملیات تحقیق و بازرسی در صورتی اعلام مزبور موجب عفو مجرم خواهد شد که منجر به دستگیری گروه تبانی‌کننده شود». از این رو، در دو فرض قانونگذار مصر مرتکبان جرم تبانی را عفو می‌کند: الف- شخص پیش از شروع به تحقیق و بازرسی توسط مراجع ذی‌صلاح، اقدام به اعلام وجود تبانی و معرفی اشخاص دخیل در آن کند؛ در این صورت، صرف صادقانه و واقعی بودن اخبار و اعلام، برای برخورداری از عفو کافی است و نیازی به دستگیری مرتکبان نیست (نجیب حسنی، ۱۹۸۹، ۴۸۲). ب- شخص پس از شروع عملیات تحقیق توسط مراجع ذی‌صلاح، اقدام به اعلام وجود تبانی و معرفی اشخاص دخیل در آن کند؛ در این فرض شخص در صورتی مشمول عفو خواهد شد که اخبار وی منجر به دستگیری مجرم شود. در هر یک از این دو فرض شرط برخورداری از عفو این است که جرم موضوع تبانی تحقق نیافته باشد، چنانکه در صورت تحقق جرم، دیگر اعلام آن به مراجع قانونی سبب عفو اطلاع‌دهنده نخواهد شد. منظور از عملیات تحقیق و بازرسی هرگونه عملیات تحقیقی و بازرسی

است که توسط هر یک از مراجع صالح اعم از قضایی و انتظامی صورت گرفته باشد، نه صرف اقدامات قضایی (شامی، ۱۹۴۹: ۲۲۵).

در تبانی‌های خاص، قانونگذار مصر امکان عفو مجرمان را به فرضی که تبانی بر ارتکاب جرم علیه امنیت خارجی کشور باشد یا جرایم مرتبط با امنیت خارجی کشور وسیله‌ای برای دستیابی به هدف تبانی باشند منحصر کرده است. این در حالی است که این جرایم از جرایم مرتبط با امنیت داخلی کشور خطرناک‌تر و مهم‌تر هستند. شاید دلیل این موضوع این باشد که مرتکبان تبانی پیش از عملی کردن تبانی خود از ارتکاب جرم صرف نظر کنند. بر این اساس، همانطور که قانونگذار مصر مقرر داشته است، باید بین سه فرض تفکیک کرد:

الف- اعلام وقوع تبانی پیش از ارتکاب رفتار موضوع آن و پیش از شروع تحقیق توسط مراجع ذیصلاح؛ در این فرض دادگاه مکلف به صدور حکم عفو است و کافی است که شخص هر آنچه را که اطلاع دارد صادقانه و بدون مکر و حيله در اختیار مراجع قانونی قرار دهد (اسماعیل، ۱۹۷۲: ۲۹۵؛ بهنام، بی تا: ۱۱۰)؛

ب- اعلام وقوع تبانی پس از ارتکاب رفتار موضوع آن و پیش از شروع تحقیق توسط مراجع ذیصلاح؛ در این فرض مجرم منحصر به فرضی است که جرم موضوع تبانی مربوط به جرایم مرتبط با امنیت خارجی باشد. در این فرض بخشش متهم الزامی نیست و اختیار عفو با دادگاه است. دادرس می‌تواند با توجه به اوضاع و احوال، وی را عفو کند و یا از عفو وی صرف نظر کند (اسماعیل، ۱۹۷۲: ۳۰۰).

پ- اعلام وقوع تبانی پس از ارتکاب رفتار موضوع آن و پس از شروع تحقیق توسط مراجع ذیصلاح؛ در این فرض مجرم منحصر به فرضی است که جرم موضوع تبانی مربوط به جرایم مرتبط با امنیت خارجی کشور باشد. در این صورت افزون بر اینکه عفو متهم اختیاری است، اعمال آن از سوی دادرس مشروط به این است که اعلام مزبور منجر به دستگیری مرتکبان جرم موضوع تبانی یا جرایم مشابه شود (حسینی، ۲۰۰۷، ۲۵).

همانطور که بیان شد در حقوق جزای ایران مقرره‌ای خاص در خصوص عفو و بخشش مرتکبان تبانی به چشم نمی‌خورد و از این جهت با کاستی مواجه است. با وجود این، بر اساس ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی همکاری مؤثر «متهم» می‌تواند یکی از جهات تخفیف باشد. افزون بر این، بر اساس ماده ۴ قانون مجازات اخلاالگران در صنایع مصوب ۱۳۵۳ «هریک از محرکین و سردسته‌ها و اعضاء این قبیل دسته‌ها که قبل از وقوع جرم جریان توطئه را به مقامات مربوط اطلاع دهد از تعقیب معاف می‌شود». این نکته بسیار مهمی است که مواد قانون مجازات اسلامی از آن غافل مانده‌اند. همچنین، در ماده ۱۵ قانون راجع به مجازات اخلاالگران در صنایع نفت ایران مصوب ۱۳۳۶ معاقبت از مجازات در صورت اعلام پیش از وقوع جرم به مقامات صالح پیش‌بینی شده است. این در حالی که است که پیش‌بینی امکان ترک تعقیب و بخشش مرتکب تبانی می‌تواند زمینه لازم را برای همکاری وی با مقامات صالح در جهت پیشگیری از ارتکاب جرایم مزبور فراهم کند.

نتیجه

نخست اینکه مجازات تبانی مجازات قصد مجرمانه صرف نیست، بلکه تبانی نیز یک جرم تام به شمار می‌آید. دوم اینکه مجازاتی که برای جرم تبانی عام در حقوق مصر تعیین شده است با مجازات جرمی که بر ارتکاب آن تبانی شده است متناسب است. اما در ماده ۶۱۱ قانون مجازات اسلامی قانونگذار مجازات حبس از شش ماه تا سه سال را مقرر کرده است که ممکن است در مواردی برای جرایم سبک منتهی به مجازاتی شدیدتر و برای جرایم سنگین منتهی به مجازاتی خفیف‌تر شود. سوم اینکه برخلاف قانونگذار مصر، قانونگذار ایران نسبت به عفو مرتکبان تبانی بی‌توجه بوده است، حال آنکه این امکان می‌تواند ایشان را به بازگشت و اعلام وقوع تبانی به مراجع ذیصلاح تشویق و ترغیب کند و باعث تأمین بهتر امنیت شود؛ این موضوع یکی دیگر از نکات مثبت است که در قوانین مصر به آن پرداخته شده است و در حقوق ایران نیز قانونگذار باید در اصلاحات بعدی قانون مجازات اسلامی، حکمی را در این خصوص پیش‌بینی کند. پنجم

اینکه در حقوق ایران قانونگذار امکان محاربه بودن تبانی را پذیرفته است، اما از آنجایی که محاربه تعریف خاص خود را دارد، یا باید تنها این نوع تبانی در حکم محاربه دانسته شود یا اقدام قانونگذار در این مورد مبتنی بر تسامح معرفی شود.

منابع

الف. فارسی

- الهام، غلامحسین، سمیعی، حسین. (۱۳۹۲). «جرم تبانی علیه اموال، اعراض و نفوس مردم»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۴.
- بازارگاد، بهاء‌الدین. (۱۳۶۵). تاریخ فلسفه سیاسی، جلد سوم، چاپ چهارم، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- پیمانی، ضیاء‌الدین. (۱۳۷۷). جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، چاپ سوم، تهران، انتشارات میزان.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر، مؤمنی، مهدی. (۱۳۸۹). «جرم تبانی علیه امنیت کشور در حقوق ایران»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۴، شماره ۲.
- حسن بیگی، ابراهیم. (۱۳۸۴). حقوق و امنیت در فضای سایبر، چاپ دوم، تهران، انتشارات ابرار معاصر.
- زراعت، عباس. (۱۳۸۲). شرح قانون مجازات اسلامی، بخش تعزیرات، چاپ دوم، تهران، انتشارات ققنوس.
- سالاری، مهدی. (۱۳۸۷). جرایم علیه امنیت کشور، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان.
- سعیدی‌پور، علی. (۱۳۶۴). فرهنگ رازی، چاپ دوم، تهران، انتشارات فخر رازی.
- سماواتی پیروز، امیر. (۱۳۸۵). «نگرشی به جرم تبانی در حقوق جزای آمریکا»، مجله اصلاح و تربیت، شماره ۵۶.
- سمیعی زنوز، حسین. (۱۳۹۱). تبانی در حقوق کیفری ایران و انگلستان، چاپ اول، تهران، انتشارات دادگستر.
- شاهرودی، سید محمود هاشمی. (۱۴۲۶ ه.ق). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، جلد ۲، قم، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.

- شکری، رضا، سیروس، قادر. (۱۳۸۶). *قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی*، چاپ سوّم، تهران، نشر مهاجر.
- عمید، حسن. (۱۳۴۲). *فرهنگ عمید*، چاپ اول، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- عوده، عبدالقادر. (۱۳۸۹). *التشريع الجنائي الاسلامي مقارنا بالقانون الوضعي*، ترجمه دکتر حسن فرهودی نیا، جلد سوّم، چاپ اول، تهران، انتشارات پویه.
- غلام جمشیدی، محمد صادق و همکاران. (۱۳۹۳). «بررسی حقوق جرم تبانی در نظام حقوق کیفری ایران»، *فصلنامه دانش انتظامی*، شماره ۶۲.
- گاستون، استفانی و همکاران. (۱۳۸۲). *حقوق جزای عمومی*، مترجم حسن دادبان، چاپ دوّم، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- گلدوزیان، ایرج. (۱۳۷۸). *حقوق جزای اختصاصی*، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- (۱۳۸۴). *بایسته‌های حقوق جزای عمومی*، چاپ دوازدهم، تهران، نشر میزان.
- میرمحمدصادقی، حسین. (۱۳۹۲). *جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی*، چاپ بیست و چهارم، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، حبیب‌زاده، محمدجعفر و بابایی، محمدعلی. (۱۳۸۳). «جرایم مانع (جرائم بازدارنده)»، *فصلنامه مدرس*، شماره ۳۷.
- نجیب حسنی، محمود. (۱۳۹۳). *النظريه العامه للقصده الجنائي*، ترجمه سید علی عباس نیای زارع، چاپ اول، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
- نقدی نژاد، مجتبی. (۱۳۸۹). *مطالعه تطبیقی شروع به جرم در حقوق کیفری ایران و انگلستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.

ب. عربی

- اسماعیل، محمود ابراهیم. (۱۹۷۲). *الجرائم المضرة بامن الدوله من جهة الخارج في قانون العقوبات المصري و تشريع المقارن*، الطبعة الاولى، قاهره، بدون ناشر.

- بهنام، رمسیس. (۱۹۶۸). النظرية العامة للقانون الجنائي، اسكندريه، منشورات منشاه المعارف.
- (بی تا). قانون العقوبات (قسم الخاص)، اسكندريه، منشورات منشاه المعارف.
- یومی فوده، سید محمد. (۱۴۳۶). تجريم الاتفاق الجنائي بين المبادئ الدستورية والاعتبارات العملية دراسه مقارنه، طبعه اولی، قاهره، مركز الدراسات العربيه.
- جبور، محمد عوده. (۲۰۱۰). الجرائم الواقعه على امن الدوله و جرائم الارهاب، الطبعة الثانية، اردن، دار الثقافة لمنشر و التوزيع.
- جزائری، عبد الله بن نور الدين. (بی تا). التحفۃ السنیة فی شرح النخبۃ المحسنیة، چاپ اول، تهران، بی نا.
- حسینی، حنان محمد. (۲۰۰۷). التشکيلات العصائیه فی جرائم امن الدوله، رساله الدكتوراه فی فرع الحقوق، جامعه القاهره.
- حومد، عبدالوهاب. (۱۹۷۲). شرح قانون الجزاء الكويتی، القسم العام، طبعه اولی، الكويت، بدون ناشر.
- سعید، مصطفی سعید. (۱۹۶۲). الاحکام العامه فی القانون العقوبات، الطبعة الرابعه، قاهره، دار المعارف.
- سلامه، مامون محمد. (۱۹۹۰). قانون العقوبات قسم العام، الطبعة الثالثه، قاهره، دارالفکر العربی.
- شامی، علی حسن. (۱۹۴۹). الاتفاق الجنائي فی قانون العقوبات المصری المقارن، رساله دكتوراه فی جامعه الازهر، قاهره، بی نا.
- فتحی سرور، احمد. (۱۹۷۹). اصول قانون العقوبات قسم العام، القاهره، دارالنهضة العربيه.
- (۱۹۹۱). الوسيط فی القانون العقوبات (القسم الخاص)، الطبعة الرابعه، قاهره، دارالنهضة العربيه.
- (۱۹۹۶). الوسيط فی قانون العقوبات قسم العام، الطبعة السادسه، قاهره، دارالنهضة العربيه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰). کتاب العین، جلد ۸، چاپ دوّم، قم، نشر هجرت.

- محمود مصطفی، محمود. (۱۹۷۴). شرح قانون العقوبات المصری (القسم العام)، الطبعة التاسعة، مطبعة جامعه القاهرة.
- نجیب حسنی، محمود. (۱۹۸۹). شرح قانون العقوبات؛ القسم العام (النظریه العامه للجریمه و النظریه العامه للعقوبه و التدبیر الاحترازی)، الطبعة السادسة، مصر، دار النهضة العربیه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی